

5. Skrypnyk, A. & Marchyshyna, A. (2022). «What Belongs to Soldiers, Passes by Them»: Attempts to Overcome Corruption in the Russian Army in the early 19th century. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk [East European Historical Bulletin]*, 25, 70–79.
6. РДВІА. Ф. 44. Оп. 193. Д. 143. Л. 13-14.
7. Там само. Д. 147. Ч. 8. Л. 121; ПЗЗРІ. Собр. 1. СПб., 1830. Т. XXIV. С. 492-493. № 17835.
8. ПЗЗРІ. Собр. 1. СПб., 1830. Т. XXVII. С. 12-13. Приложение № 20484а.
9. Там само. Т. XXVIII. С. 173-174. № 21188.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 533, Оп. 1, Спр. 521, Арк. 3-8.
11. Там само. Спр. 781, Арк. 1-10, 27, 41-44, 140.
12. РДВІА. Ф. 9190, Оп. 165, Св. 53, Д. 4, Л. 9-11.
13. Там само. Л. 22-26.
14. ЦДІАК України. Ф. 533, Оп. 1, Спр. 1217, Арк. 2-4.
15. Державний архів Волинської області. Ф. 363, Оп. 1, Спр. 101, Арк. 28-29.
16. ПЗЗРІ. Собр. 1. СПб., 1830. Т. XXXI. С. 451-453. № 24420.
17. ЦДІАК України. Ф. 533, Оп. 1, Спр. 1464, Арк. 4, 12-14, 34, 157.

С. В. Олійник,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

С. А. Сидорук,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлені соціальні наслідки мобілізаційної діяльності держави на теренах Подільської губернії в роки Кримської війни 1853-1856 років, а також спроби уряду вжити заходів, спрямованих на допомогу сім'ям мобілізованих до війська солдатів. Дослідження акцентовано увагу на бездіяльності місцевих військових та цивільних чиновників, які маючи реальні адміністративні можливості для забезпечення родин солдатів належною допомогою, не виконали ні прохання ні прямих вказівок уряду.

Ключові слова: Подільська губернія, Кримська війна, рекрутський набір, мобілізація, солдатські сім'ї, матеріальна допомога.

Сьогодні, в умовах війни України проти Російської Федерації сотні тисяч українців знову взяли до рук зброю щоб боронити свою землю. Значною мірою зросла кількість як наших захисників, так і їх родичів які потребують підтримки та допомоги держави допоки їх годувальники її захищають. Особливо такі потреби зростають у разі поранень, що дуже часто призводять до втрати працездатності, а також у разі загибелі воїнів. Навіть в сучасних умовах система соціального забезпечення з різних причин не завжди ефективно відгукується на потреби таких родин. І це при тому, що мова йде про опіку держави Україна над своїми громадянами.

Українці мають різний досвід участі у багатьох війнах. Чимало воєнних конфліктів відбулося за участі українців у складі російської імперської армії. Чи не найбільшим і найкровопролитнішим із них була Кримська війна 1853-1856 років. Комплектована за рекрутською повинністю російська армія сформувала до середини ХІХ століття у всій державі, зокрема і в Правобережній Україні чималий суспільний прошарок представників так званого "військового стану", який відрізнявся від загальної суспільної маси своїм статусом та особливими правами. На перший погляд такі права та статус представника військового стану давали їм можливість почуватися більш захищеними суспільними верствами. Однак, як показала практика, в умовах війни самі сім'ї військовослужбовців опинилися в найбільш скрутній економічній ситуації.

Наближеність до театру бойових дій стало для населення українських губерній справжньою катастрофою. Увесь тягар постачання армії необхідними послугами та ресурсами ліг на плечі представників оподаткованих станів, переважна більшість яких була представлена українським селянством.

В умовах війни значно збільшилася кількість державних повинностей, які вимагали у населення виконувати власним коштом та майном [5; 6, с. 594.]. Зокрема в кілька раз зросла потреба у виконанні підводної (гузової) повинності. Тяглові селяни, котрі мали коней або ж волів були змушені перевозити на великі відстані військові вантажі: провіант, фураж або ж зброю. До театру бойових дій були спрямовані чисельні військові підрозділи які дислокувалися на теренах України. Оскільки їх переміщення здійснювалось пішими переходами, то населення міст, містечок та сіл у всіх українських губерніях зобов'язувалася надавати для таких команд квартири - притулок у власних домівках також за рахунок власних витрат. На період підготовки та активних бойових дій у діючої армії значно зросли потреби у тяговій худобі, тому на її потреби у населення прифронтових українських губерній часто вилучалися воли та коні, за яких, щоправда, сплачувалася компенсація. Однак такі потреби армії мали ще й демографічні наслідки. Вилучивши у населення значну кількість тягової худоби, військове відомство заявило про потребу відповідної кількості погоничів для тварин, як і здебільшого набиралися з українських селян. За фактом, ці люди разом із тваринами опинялися на

передових рубежах бойових дій. Тому погоничів тварин громадам або ж поміщикам, які спрямували їх до війська, зараховували як рекрутів [2, арк. 3].

Проте найважчою, навіть у мирний час, залишалася рекрутська повинність. Чітко визначеної кількості рекрутів від громади, або ж поміщицького господарства не існувало. Кожного рекрутського набору вона визначалася відповідно до потреб армії. Зрозуміло, що в умовах війни така кількість зростає в десятки разів. Тільки у 1854 р. в імперії було проведено три рекрутських набори. Проводилися вони в окремих, визначених царськими указами, територіях, але жодного разу вони не оминули Правобережжя [4, с. 532]. Якщо у попередні, довоєнні роки, квота рекрутів визначалася від одного до п'яти на тисячу душ чоловічого населення, то тепер вона сягала більше 50 чоловік на тисячу душ [4, с. 532].

Усе населення Правобережної України, зокрема й Подільської губернії, від початку війни давало рекрутів під час чергових рекрутських наборів, квота яких перед війною уже була вищою ніж зазвичай. Проте, коли війна розгорілася з повною силою після вступу до неї європейських держав на теренах найбільш густо заселених губерній Росії, до яких належала і Подільська, почалися надзвичайні рекрутські набори, квота яких сягнула 57 рекрутів на кожну 1000 душ чоловічого населення. Це дозволило імперським властям для війни вилучити тільки з Поділля десятки тисяч чоловіків не враховуючи погоничів тварин, про яких йшлося вище.

Технічно та стратегічно відсталій, порівняно із європейськими країнами, Російській імперії протиставити супротивнику у цій війні було нічого окрім мобілізаційного ресурсу, який вона використовувала сповна. В умовах цієї війни російське командування зрозуміло що велика кількість молодих ненавчених рекрутів не може вплинути на ситуацію на фронті. Значні втрати, як бойові так і санітарні, серед недосвідчених молодих вояків дуже швидко нівелювали результати рекрутських наборів. Це був один із перших для російського командування та уряду "дзвоників" про анахронічність рекрутської системи поповнення збройних сил, яка не давала можливості сформувати повноцінний навчений запас військовослужбовців, яких можна було би мобілізувати у разі потреби. Проте останні роки характеризувалися поступовим зменшенням тривалості військової служби, а також запровадженням практики надання військовослужбовцям тривалих строкових та безстрокових відпусток, що збільшило кількість досвідчених військовослужбовців у запасі.

Це дало можливість призвати на військову службу вояків що уже мали певний військовий досвід та підготовку. Таким відставним солдатам їхнім родинам військові власті обіцяли значні пільги та привілеї уже під час їхньої служби і по завершенню війни.

Велика кількість відставних солдат, що знову опинилося у лавах війська спричинила цілком передбачувані соціальні наслідки. Якщо молоді рекрути були, як правило, не одружені, то відстані та солдати, що перебували у безтерміновій відпустці, уже мали свої, часто багатодітні родини. Оскільки вони були в цих родинях годувальниками, то на державу лягала відповідальність за їх підтримку та соціальний захист. Власне матеріальна

підтримка членам родин військовослужбовців надавалася урядом і раніше, але в умовах війни, коли всі кошти були спрямовані на забезпечення армії на театрі бойових дій, ситуація з допомогою склалась критичною.

Аналіз архівних документів засвідчує що під час війни, особливо починаючи з 1854 року, збільшується кількість рапортів від військовослужбовців різних підрозділів до їх командирів про скрутне становище їхніх сімей за місцем їх проживання у Подільській губернії [1]. У рапортах чітко вказано про системні порушення у видачі матеріальної допомоги, в першу чергу продуктів харчування. Командири військових частин на основі таких рапортів зверталися до цивільного та виконуючого обов'язки військового губернатора Кам'янця-Подільського з проханням вжити заходів щодо усунення подібних порушень і належного забезпечення родин військовослужбовців. В свою чергу губернатор звертався до предводителів дворянства, земських справників і міських голів у справі залагодження таких інцидентів[3, арк. 1]. Однак, як засвідчують документи, на місцях реагували дуже повільно та рідко, на що вказують нечисленні рапорти на адресу губернатора про видачу допомоги родинам вояків.

Задля поживлення справи допомоги родинам військовослужбовців, уряд офіційно, через міністерство внутрішніх справ, звернувся з проханням про допомогу на добровільних засадах до дворянства.

Для цього було розроблено програму заходів, яка передбачала декілька важливих пунктів. В першу чергу програма передбачала допомога тим родинам військовослужбовців, які мали власне господарство. Зокрема, за обставин відсутності у них насіння для посіву під майбутній врожай, планувалося його видавати із сільських запасних магазинів. Такий крок дозволив би підтримати ті родини, які мали можливість самотужки подбати про власний добробут. Для тих сімей, які мешкали у містах та містечках і не мали засобів для прожиття без воюючого батька сімейства, пропонувалося призначити допомогу продуктами харчування. Зокрема передбачалося видавати на кожну особу у такій родині в місяць по 30 фунтів (13,6 кг.) житньої муки. Таких самих пропорціях були передбачена допомога для бідних мешканців сіл з числа родин військовослужбовців. А дружинам відставних військовослужбовців, які належали до міських громад і не могли знайти роботи, проживаючи у містах, місцева влада мала забезпечити місця доглядальниці у лікарнях, або ж іншу роботу. Тих членів родин військовослужбовців, які не могли про себе самотійно подбати через каліцтво або хвороби передбачалося влаштовувати до притулків [1, арк. 1-1 зв.].

Однак обіцянки і запевнення влади про допомогу сім'ям вояків залишилися на папері. Фактична допомога їм так і не надавалась. А дворянство та купецтво, до якого звертався уряд, на його заклики так і не відгукнулися, про що засвідчують документи з архівної справи “Листування з Подільським цивільним губернатором, начальником Подільської губернії про надання допомоги сім'ям поранених і загиблих у війні з Туреччиною. Звіти про видачу допомоги. Списки поранених ” що збереглася у державному архіві Вінницької області”[1, арк. 15].

У відповідь на це уряд уже зобов'язав місцевих чиновників усіх губерній, зокрема й Подільської, активізувати роботу з допомоги родинам військовослужбовців, які проживали у їхніх губерніях. То ж кожному повітовому предводителю дворянства були доведені списки загиблих та поранених на фронті солдатів та матросів, чиї сім'ї проживали підпорядкованих їм повітах. В обов'язки чиновникам визначалося максимально сприяти належній підтримці родин таких військовослужбовців. Серед багатьох прізвищ поранених у боях уродженців Подільської губернії знаходимо прізвище легендарного героя Кримської війни, уродженця села Заметєць, що служив матросом 30 флотського екіпажу - Петра Кішки [1, арк. 56].

Щоб зрозуміти масштаби й соціальні наслідки мобілізації відставних солдатів, звернімо увагу на окремі цифри та факти. Загалом з Подільської губернії до війська було відправлено 1544 відставних солдати, у яких уже були сім'ї. 1420 солдати були направлені на службу в 15-ту Піхотну дивізію, і лише 124 солдати – у 5-ту Артилерійську дивізію. Тільки з Кам'янецького повіту до армії забрали 130 чоловіків з понад 70 населених пунктів повіту. Зважаючи на те, що у той час майже всі сім'ї були, багатодітними, то, за приблизними розрахунками, більше півтисячі осіб лише в одному Кам'янецькому повіті залишилися без годувальників. Кількість мобілізованих була пропорційною по відношенні до інших 11 повітів губернії. Таким чином подібний підрахунок дає нам приблизно 6000 сімей по Подільській губернії, які потребували допомоги. Однак і цього разу дворянство губернії, що було представлено переважно польською шляхтою, проігнорувало заклики уряду про допомогу сім'ям солдат, які служать Російській імперії.

Таким чином Кримська війна з частими посиленнями рекрутськими наборами, мобілізацією відставних та безстроково відпускних солдатів надзвичайно негативно вплинула на життя тисяч безпосередньо солдатських родин та в цілому, населення краю. Спроби імперського уряду допомогти під час війни родинам солдатів котрі перебували на фронті виявилось лише декларативними на фоні реальних можливостей адміністративного впливу на цей процес.

Рекрутські набори та мобілізація відставних солдатів надзвичайно тяжко позначалися на економічному становищі їх родин. Внаслідок надто тривалого перебування солдатів у війську, або ж загибелі чи каліцтва, їх родини матеріально бідніли, переходили в нижчі категорії, занепадали. Результатом мобілізаційної діяльності держави, особливо в умовах тривалої війни, стала ще й поява значної кількості ніким не захищених, категорій солдаток що втратили житло та засоби до проживання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний архів Вінницької області, ф. Д-200, оп. 1, спр. 130, 100 арк.
2. Державний архів Житомирської області, Ф. 58, оп. 1, спр. 803, 52 арк.

3. Державний архів Хмельницької області, ф. 122, оп. 1, спр. 89, 117 арк.
4. Энциклопедический словарь / [издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон]. В 40 т. СПб., 1890-1904. Т. XXVI. 1897. 962 с.
5. Приложения к своду устава о повинностях // Продолжение свода законов Российской империи. 1832, 1833, 1834, 1835 годы. Ч. 1. СПб.: Типография II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. доп. до ст. 354.
6. Свод устава о земских повинностях // Свод законов Российской империи. В 15 т., Т. IV. Свод уставов о повинностях. В 2 кн. Кн. 1. СПб., 1833. 699 с.

М. І. Кабачинський,

доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького;

І. О. Савіна,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри воєнної історії України
навчально-наукового інституту воєнної історії
Національного університету оборони України

ПІДРОЗДІЛИ ОКРЕМОГО КОРПУСУ ПРИКОРДОННОЇ СТРАЖІ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті розглядається питання реформування у кінці XIX ст. системи охорони державних кордонів у Російській імперії. Зазначається, що для її удосконалення була створена нова прикордонна інституція військового характеру - Окремий корпус прикордонної стражі. Досліджується дислокація підрозділів Окремого корпусу прикордонної стражі на теренах Подільської губернії у кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *Подільська губернія, Окремий корпус прикордонної стражі, охорона кордону, контрабанда, округ, бригада, відділ, загін.*